

ЕТНІЧНІ ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004 РОКУ¹

Віталій Литвин,

Львівський національний університет імені Івана Франка

Політична система України наприкінці 2004 року перебувала в стані крайньої нестабільності. Сюди варто віднести і нестабільність розвитку в середовищі етнічної конфронтації.

Слід відзначити, що боротьба різних соціально-політичних сил і тенденцій розвитку по етнічній проблематиці в Україні не завершилась. Характер її перебігу залежать від дій влади, від того, чи буде досягнуто міжнаціональної згоди. Завершення „демонстративної” фази конфронтацій (на основі конфлікту політичних сил під час виборів Президента), для якої характерне відкрите протистояння, зіткнення, не означає завершення конфлікту загалом. Конфлікт гіпотетично може перейти в „агресивну” і „батальну” фази, які небезпечні тим, що на цих етапах його розвитку актуалізується „образ ворога”. Після того, як „образ ворога” сформувався, досягти згоди учасникам конфлікту дуже важко. Щоб одержати перемогу, сторони конфлікту можуть використовувати будь-які засоби.

Рівень загострення суперечностей національних проблем визначає стан етнополітичної стабільності суспільства. Етнопсихологічні та етнокультурні відмінності активно використовуються різними групами політичної еліти, що відчувалося під час президентської кампанії 2004 року (захід – В. Ющенко, південь і схід – В. Янукович). А, по-друге, ці відмінності підштовхують представників еліти окремих етносів ставати на шлях самоідентифікації на ґрунті національно-територіальної особистості. Що призводить до посилення тенденцій регіоналізації.

Регіоналізм дістається у спадок країнам, що здобули незалежність від колишніх імперсько-тоталітарних систем, до складу яких вони входили. По-друге, він є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного, культурного потенціалу окремих територій. Україна щодо цього не є винятком. Тенденціям етнокультурного регіоналізму й загострення міжетнічних суперечностей сприяють відмінності в моралі, історії, культурі. При цьому варто очікувати, що в міру розвитку інтеграційних процесів, розширення зв'язків між народами (особливо в прикордонних районах) створюються умови для реалізації намірів деяких сепаратистських сил втілити в життя принцип національного самовизначення, що особливо актуально для західних і південних регіонів країни. [1]

В Україні одна з гострих проблем – надто неоднакові умови історичного і культурного розвитку регіонів, різні політичні, економічні, конфесійні інтереси та орієнтації етногруп, навіть українців за походженням. Потенційною загрозою сепаратизму є недостатнє забезпечення надійних внутрішніх зв'язків між регіонами.

¹ Роботу представлено на всеукраїнській науково-практичній конференції "Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства", Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005.

Особливо по лінії Захід – Схід. Біполярність українського суспільства в регіональному розрізі загострюється міжрегіональними диспропорціями в економічному розвитку.

Регіональна приналежність може виступати як стійка та навіть головна складова ідентичності. Соціологічні дані демонструють вагому роль типу регіональної ідентичності в системі соціальних ідентичностей українських громадян. Регіональна ідентифікація розглядається як багаторівнева структура, що складається з ідентифікації територіальної, соціальної, етнічної, політичної, релігійної. [2] Регіональна ідентичність дає можливість кожному індивідові відчутти себе частиною спільноти, постає об'єднуючим фактором. Водночас, виступаючи мобілізуючим ресурсом, регіональна ідентичність є основою формування регіоналізму як соціально-політичного руху.

В умовах трансформації суспільства, в кризових ситуаціях роль такої ідентифікації підвищується (при низькій і без того як для України ролі загальнонаціональної свідомості), вона стає своєрідною захисною реакцією регіонів та індивіда на економічні труднощі, політику „центру” в економічній, культурній, мовній та іншій сферах. Це повністю проявилось в ході Президентських виборів і є найважливішою проблемою, одночасно і регіональною, і етнополітичною (через структуру і склад населення регіонів).

За дослідженням від 2004 року сукупна частка громадян, у яких переважає локальна ідентифікація – 37,2 %, співмірна з часткою тих, для кого головною є самоідентифікація „громадянином України” – 44,2 %, частка тих, хто вважає себе громадянином колишнього СРСР – 10,7 %, представником свого етносу, нації – 3,1 %, громадянином Європи – 0,7 %, громадянином світу – 2,4 %, інше – 1,4 %, не відповіли 0,2 %. [3]

В Україні найпомітніші ідентифікаційні суперечності характерні для прикордонних регіонів (Галичина, Закарпаття, Буковина, Крим, Донбас). Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно найбільш віддалених містах східного і західного регіонів (у Донецьку і Львові) дають підстави для висновків про різницю між специфікою системи ідентичностей для представників обох регіонів і міст. [4]

Зруйнованість етнокультурних та національних ідентифікаційних пластів свідомості українського суспільства призвело до штучного утворення у значної групи населення варіанту системи соціальних ідентичностей, у якій превалюють цінності й настановлення політико-ідеологічного та соціально-економічного порядку. [5] А через це зберігається тенденція дезорієнтованості, та полярності на рівні суспільства щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичних стратегій.

Незважаючи на те, що тенденції регіоналізму не виходять сьогодні з-під державного контролю і не є значним джерелом міжнаціональної конфронтації в Україні, розробка регіональної політики повинна бути зорієнтована на створення основ для посилення національно-державної, загальноукраїнської ідентичності.

До проблеми регіоналізму додаються ще й соціально-психологічні деграданти – механізми відчуження від свого. Українець бачить в іншому українцеві не „свого”, який допоможе і примножить спільний успіх, а потенційного ворога і головного конкурента, який при нагоді обов'язково перехопить успіх, „підставить”. Українець найменше довіряє іншому українцеві і саме від нього чекає найбільшої небезпеки для власної самореалізації. А що тоді вже говорити про мотивацію ставлення українця до представника іншої національної, культурної чи мовної групи... [6] В українця подібна

схема накладається на історичні моделі поведінки, що сформувалися в умовах чужої зверхності, століттями принижень, взаємних доносів і жорстоких покарань.

На тлі кризового синдрому України в умовах перманентних політичних скандалів, на основі активного протистояння політичних сил під час останніх Президентських виборів конфронтацію здатні створити два сегменти українського поліетнічного соціуму: перший – національно-орієнтований, другий – регіонально-територіальний. В цьому полягає криза ідентифікації, з якою не хочуть розлучатися певні групи поліетнічного суспільства.

Конфліктність етнічних процесів у західному регіоні зумовлена такими факторами:

- зволікання з проведенням земельної реформи;
- недостатня увага до розвитку місцевої промисловості, а особливо – до малого бізнесу;
- не розроблено наукової концепції комплексного розвитку західного регіону;
- ігнорування економічної та етнокультурної специфіки. [1]

Ці фактори можуть призвести як до різкої радикалізації політичних сил, так і до зростання потенціалу сепаратизму в регіоні.

Конфліктність процесу етнічної ідентифікації східних регіонів полягає в тому, що:

- національна ідея не стала за роки незалежності головною у масовій свідомості населення;
- різка зміна статусних характеристик українців і росіян – росіяни психологічно не можуть примиритися зі статусом національної меншини;
- значна питома вага українців, що втратили рідну мову;
- традиційна історична, економічна, культурна орієнтованість на північного сусіда, яка підтримується з боку офіційних представників Росії;
- асиміляція національної еліти в російську. [1]

Конфліктність процесу етнічної ідентифікації Криму полягає в тому, що:

- бікультуральність є тут наочним фактором міжетнічної напруги;
- дії представників етноспільнот через недооцінку прихованої конфронтаційності представників вірменської, румунської, азербайджанської етнічних громад, яким представники кримськотатарської еліти відмовляють у праві вважати себе корінним народом півострова;
- історична пам'ять, що зберігає (або поновлює) знання про насилля з боку етноспільнот (процеси депортації, політичного та духовного тиску) ;
- активний процес етнічної ідентифікації кримськотатарського народу (політичні, соціокультурні, релігійні, економічні аспекти) ;
- державна регіональна політика в Криму не має чітко вираженої концепції

Підсумуємо:

- 1) в найближчі роки потрібно подолати соціальні й етнічні стереотипи: „російськості, „татарськості” і такого подібного; засудити довільне тлумачення історії, а також спроби каталізувати ті чи інші події;
- 2) слід виховувати нове покоління етнічної еліти в дусі загальнодемократичних цінностей та примату загальнонаціональних інтересів;
- 3) вирішення економічних проблем репатріантів має корелюватися з їх самовизначенням як громадян України, в рамках правового поля держави, а не на підставі етнічних преференцій.

І що насправді тепер відбувається в Україні стосовно етнічно-регіональної проблематики? Як зауважив В. Ющенко: „Ми будемо толерантне суспільство, в якому кожен сам вирішує, якою мовою розмовляти, до якої церкви чи мечеті ходити, які погляди поділяти. Ми будемо берегти культурну різноманітність України, на основі європейського досвіду гарантувати права національних меншин. Всі громадяни України, незалежно від походження, будуть рівними ...” [7]

Президент запевнює, що його позиція з національного питання залишається незмінною. „Ми виступаємо проти будь-яких проявів націоналізму і національної нетерпимості – в Україні існує повага до усіх нацменшин”. Українська влада демонструє чітку й однозначну реакцію на будь-які прояви національної нетерпимості. [8]

Цікаво сьогодні інтерпретується лінгвістична проблема. Українська мова як мова державна має відігравати в українському суспільстві консолідаційну функцію, повинна єднати, а не роз'єднувати людей, формувати клімат довіри, потребу спілкування й порозуміння, творити загальнонаціональний культурний простір. На жаль, політичні спекуляції навколо української і російської мов не втихають. Так і не затверджений запропонований ще 14 червня 2000 року проект Закону України „Про розвиток і застосування мов в Україні. Цей закон ґрунтується на основних, принципово важливих положеннях мовної політики, які містяться в статтях 10, 11, 12 Конституції України. Саме Конституція України визначила державний статус української мови, а також гарантувала права інших мов. При цьому в ст. 10 Основного закону окремо згадується про російську мову, чим віддається належне і російськомовній громаді України, і тим українцям, які відчувають чималий внесок наших предків у розвиток сучасної російської літературної мови. Отже, на конституційному рівні мовну проблему справді врегульовано, але деякі політики намагаються її поновити, і фактично вимагають перегляду конституційних положень щодо мови. Особливо тривожать намагання влади нацькувати одну мовну групу проти іншої.

Чинне законодавство передбачає, що в місцях компактного проживання громадян інших національностей у діловодстві поряд з українською використовуються й мови інших національностей. І якщо говорити про південні та східні регіони, то варто сказати скоріше про утиски, що їх зазнає україномовна громада, про що переконливо свідчать скандальні історії із закриттям українських шкіл у Дніпропетровську та Донецьку.

З іншого боку, не можна погодитися з тими, хто заперечує право російської мови на суттєву присутність в Україні. Історичний компроміс двох основних мовних спільнот України полягає в тому, що ми, українофони, визнаємо, що російська мова для нашого суспільства – явище більше, ніж мова національної меншини чи сусідньої держави. А русофони мають погодитися з тим, що українська мова, переслідувана впродовж століть, має право на „позитивну дискримінацію” – тобто компенсаційно-пільговий пакет.

Поки що ж в усіх сферах громадського життя домінує російська мова, залишаючи українську далеко позаду. Сьогодні в українській державі існує лише одна щоденна загальнонаціональна газета українською мовою, яка реально охоплює всю територію: „Україна молода”. Один громадсько-політичний тижневий журнал: „Пік”. Є декілька двомовних загальнонаціональних видань. Решта виходить російською. Такі ж кричущі перекося спостерігаються в книговидаванні, шоу-бізнесі, на телебаченні та радіо.

Українське слово стоїть під колосальною загрозою. Адже для влади воно не виглядає як цінність. Якщо ми втратимо українське слово, то втратимо українську

культуру в найширшому значенні цього слова. Незалежно від того, чи то культура пензля, пера, музична культура. Ліна Костенко у статті „Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф” чітко визначила, чим сьогодні для багатьох українців є українська мова: „У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм”. [9]

Слід пройти ще досить великий шлях до того моменту, коли українська мова в Україні постане врівні з російською (не дивлячись на останні переписи). Не варто соромитися говорити про реабілітацію та захист української мови. Ми мусимо її захищати так, як захищають французьку у Франції, а російську – в Росії.

Водночас потрібно пам'ятати, що 17% громадян України – етнічні росіяни, а 29,6% населення вважають рідною мовою російську, і нам слід поважати та неухильно забезпечувати їхні мовні права. Сфера вжитку української мови має розширитися не за рахунок заборони чи обмеження використання інших мов. Вона розшириться внаслідок формування української політичної нації – спільноти громадян різного етнічного походження, і українського, і російського, і кримськотатарського, та інших.

Як на мене, влада досить прагматично підходить до питання регіоналізму і не завжди звертає максимум уваги до ймовірних тенденцій розвитку на ґрунті етнічного та лінгвістичного факторів. Можливість розгортання відцентрових тенденцій в регіонах хоч і не значна, проте її слід постійно контролювати. Слід повноцінно забезпечувати єдність нації і толерантну політику щодо національних меншин, яка проводиться в Україні. ОБСЄ висловлює задоволення забезпеченням прав національних меншин в Україні, про що нещодавно заявив верховний комісар ОБСЄ з питань нацменшин Рольф Еккеус. Але це не значить, що слід припинити етнічний діалог. Проблем багато, багато з них структуровані і не прості.

Одночасно з тим нова влада, торкаючись теми національних відносин, розкритикувала політику попередньої регіональної влади, яка приділяла недостатньо уваги вирішенню проблемних питань, зокрема, гуманітарної сфери. Ось як висказався Президент України на рахунок даної проблеми в варіанті Криму: „Більшість питань на тему міжнаціональних відносин в Криму – це спекуляції, які були комусь вигідні. Від них страждав півострів, оскільки таким чином виникала і нав'язувалася тема нестабільності. Тільки завдяки політичним аутсайдерам і виникала ця тема міжетнічних відносин.” [10]

Регіональна політика, щодо будь-якої національної меншини не йшлося, має бути настільки мудрою, аби задовольнити основні гуманітарні потреби людей усіх національностей і не налаштовувати одини проти одного. „Це серйозний виклик для влади – сформувати таку політику” – і він поки що так і залишається викликом. [10]

На закінчення хотілося б звести до цілого всі проблеми та можливі шляхи їх розв'язання на етнічному ґрунті України.

Основні міжетнічні проблеми України: багатокультурація українського суспільства (етнічний патріотизм, націоналізм, „слов'янська єдність”, територіальний патріотизм); мовна біполярність; поляризація етнічних інтересів в регіональному розподілі; брак рівноваги між збереженням креативного потенціалу української нації і реалізацією прав інших етносів; подвійна ідентичність; створення комплексу „внутрішнього колоніалізму”

(штучне ствердження проблем регіонального розвитку в міжетнічних взаємостосунках); заперечення національних цінностей; відсутність правового механізму міжетнічного компромісу; нехтування національних цінностей; нестача національної консолідаційної ідеології; релігія як дезінтегруючий фактор; відчуття етнічної неповноцінності українця; вплив політичних еліт України на формування регіоналізаційних тенденцій; надмірна політизації проблем етнічного характеру (навіть штучна політизація): це є причиною дефіциту загальнонаціонального консенсусу з ключових питань політики; криза етнічної еліти (деградованість її є носієм деструктивних ідей); абсолютизація самоідентифікації; штучна націоналізація, а також штучна автономізація (зі сторони Російської Федерації); неузгодженість національних інтересів та інтересів і запитів регіонів України.

Основні шляхи подолання етнічних проблем в Україні: багатокультурність; єдина національна ідеологія; регіональний підхід стосовно міжетнічної політики; збереження культурної спадщини малих народів; комплексний розвиток багатосегментованості; рівноправність у задоволенні проблем національних меншин; підвищення поваги до української мови (особливо в політичному просторі); подолання комплексу етнічної меншовартості; виховання ідей цілісності українського народу; відхід від ідеї штучного, надмірного конструювання єдиної нової нації; вирішення питань негативного впливу антисемітизму; подолання розриву в соціально-економічному та культурному рівні розвитку національних меншин; належна увага щодо проблем біженців та іммігрантів; демократизація етнокультурної політики через залучення національних громадських організацій до вироблення проектів політичних і правових актів, участі в реалізації прийнятих документів і оцінці результатів; розвиток міжнародних культурних зв'язків; професійне і якісне залучення всіх експертних організацій та комітетів з питань дослідження етнічних проблем та перспектив (Рада представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України [11], Рада представників кримськотатарського народу, Комісії при Президентові України з питань громадянства, Дорадчі органи представників національних меншин, Консультативно-дорадчі органи обласного рівня, двосторонні і змішані міждержавні комісії з питань національних меншин [12]); дієва модель структури формування і реалізації державної політики у сфері етнокультурного розвитку; оптимальне поєднання, а не протиставлення загальнонаціональних цілей і регіональних завдань.

Використана література:

1. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. Олена Кривицька // Політичний менеджмент. №4 вересень 2005.
2. Татаренко Т. Специфіка регіональної ідентичності // Нова політика. – 2001. – №6 – С. 84.
3. Українське суспільство 1994 – 2004: (Соціологічний моніторинг) / За ред. Паніної Н. – К.: „Заповіт”, 2004. – С. 24.
4. Черниш Н. Україна сьогодні: Львів – Донецьк // Дух і літера. – 2003. – №11 – 12. – С. 36 – 47.
5. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. Вплив регіональної специфіки // Ганна Палій. Політичний менеджмент
6. Український персоналізм як фактор політичної культури. Максим Розумний // Політичний менеджмент.

7. Тези виступу Президента України Віктора Ющенка у Центрі стратегічних досліджень Євразійського регіону (ASAM) // Прес-служба Президента України Віктора Ющенка. 7 червня 2005 року
8. Тези із виступу Президента України з керівниками американських єврейських організацій // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. 15 вересня 2005.
9. <http://www.novamova.com.ua/htm/03/14.htm>
10. Прес-служба Президента України Віктора Ющенка // 4 травня 2005.
11. Положення про Раду представників громадських організацій національних меншин України: Затверджене Указом Президента України від 22 липня 2000 року № 908.
12. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики. Алла Леонова Алла Леонова // Політичний менеджмент.